

VANČUROVA HRDELNÍ PŘE

Vladislav Vančura není z autorů, kteří jdou od knihy ke knize s nenucenou lehkostí. Nad každou z Vančurových knih si uvědomujeme, že autor vytváře ji pocífoval znovu odpovědnost stejně za svůj přístup ke skutečnosti jako za uměleckou stránku jejího zobrazení. Hluboce se mýlili ti, kdo se domnívali, že Vančurovi byla posledním cílem umělecká forma. Vančurova umělecká forma se vyvíjela intensivně právě proto, že se autor její pomocí a jejím prostřednictvím vždy znovu a pokaždé z jiné strany usilovně prodíral ke skutečnosti. Vančurovo přesvědčení, že se blíží konec vlády buržoasie, se táhne jako červená nit jeho spisy a nebylo by nic snazšího než z těchto spisů vybrat řadu příslušných citátů. Nebylo však vždy snadné pomáhat odstranit s cesty sobě i jiným nepravdy a předsudky, které skutečnost zastiňovaly. Vančura měl dosti tvrdošijnosti lidské i umělecké, aby zkoušel vždy znovu opakovat své pokusy o pravdivé umělecké zobrazení složitosti a vnitřní rozpornosti tehdejší skutečnosti.

Na této tvůrčí cestě nacházíme v r. 1930 román „Hrdelní pře anebo Přísloví“. V sousedství „Posledního soudu“, který vypráví o horalovi, prostoduchém a přímém, jež rozdrtí pouhý dotek velkoměsta, a „Markety Lazarové“, románové balady s dějem

plným bojů a smrti, vyjímá se Hrdelní pře téměř idylicky.

Pravím-li: idyla, nezapomínám, že osou, okolo níž se děj otáčí, je záhadná smrt mladé ženy, která se ovšem udála již řadu let před začátkem děje. Hlavní dějové pásmo je dáno obnoveným pátráním po vrahovi (ač není nikterak jasné, nešlo-li o sebevraždu). Základní tón románu je však docela jiný: příznačná je okolnost, že děj začíná zabijačkou a končí rozmariným dialogem při hostině. „Pozatřme na svět z tohoto kouta přes kouřící talíř a láhev“ — říká vypravěč, který je zároveň i jednou z osob románu, téměř na začátku. A poslední slova závěrečného dialogu znějí: „Proboha, zapomněli jsme na víno, nikdo nepije. Sem s láhví. Osušte jí hrdlo a na zdraví. Na zdraví všem umazánkům a neposedům!“ I uvnitř vyprávění je mnoho scén, které svědčí o dobré náladě i nezdolné životnosti většiny jednajících osob.

Co tím chceme říci? Nic než upozornit, že Hrdelní pře nemůže být vykládána jen jednoznačně. Je pravda, že hledání zločince, pokusy (dokonce několika-násobné) o rekonstrukci zločinu, přítomnost soudce — to všechno připomíná detektivní novelu, která se po první světové válce pokusila — po kolikáté už? — proniknout do výšin umělecké literatury. Stačí připomenout, že rok před Hrdelní pří (1929) vyšly Čapkovi naráz po sobě dvě sbírky povídek o zločinu a trestu, „Povídky z jedné kapsy“ a „Povídky z druhé kapsy“ a že dokonce už i o knize „Boží muka“ (1917) Karel Čapek napsal: „Mimo to jako svou zvláštní legitimaci (k studii Holmesiana čili o detektivkách) uvádím, že jsem se sám už kdysi pokusil napsat svazek detektiv-

ních novel; myslil jsem to docela poctivě, ale na konec z toho vyšla knížka ‚Boží muka‘. Pohříchu v ní nikdo neviděl detektivky. Patrně se mi to dost nepovedlo.“ Není tedy Vančura se svým „detektivním příběhem“, Hrdelní při, sám; měl spoluvinníky nikoli nepatrné. Je nesporné, že v Hrdelní při jakési prvky techniky detektivních novel jsou. Jsou však tyto prvky opravdu rozhodující? Je možno položit tuto otázku samotnému vypravěči románu. Odpoví nám: „Slýchávám, že se touží po soudních příbězích s důmyslným agentem. Žel, Skočdopole ani jeho syn Vavřinec se mu nepodobají. Jsou to sedláci, jsou si navzájem všichni podobní jako vejce vejci a nikdo z nich nemá jasnou hlavu. Bývají přístupni důvodům lásky a jsou náchylni ke rvačkám. Mají srdce plné krve a uši jim zčervenají pro slovíčko. Rvali by se s chutí a po sousedsku až do konce, nelitující nějaké kapičky, jež stříká, ale to vše jsou způsoby lásky. Vždy jsou ochotni odpouštět si a přistoupiti na ubohý výklad. Na záminku štěstí. Jsou ochotni vrátiti se na svá pole. Jsou ochotni něčemu uvěřiti.“ Jak rozuměti tomuto výroku? Je zřejmé, že vypravěč nechce pojímat své vyprávění jako detektivní; prozrazuje dokonce v této pasáži i jeho pravý cíl — ale o tom bude řeč později. Musíme ovšem dodat: potřebuje-li Vančura výslovně zdůrazňovat rozdíl mezi Hrdelní při a detektivní novelou, je zřejmé, že Hrdelní pře není přece jen prostá vší příbuznosti s ní.

Soudobá kritika hledala ovšem v Hrdelní při i jiné ještě možnosti výkladu. Tak F. X. Šalda vidí v úsilí rekonstruovat průběh dávného zločinu boj o děj, „snahu poznat děj jako samu předmětnost poznání

básnického“. „Byl tu jakýsi děj,“ praví Šalda, „vražda mladé ženy Evy Půlpytlové, ale ten děj zapadl, rozplynul se, byl pohlcen tmou. Nevysvětlitelný zločin znepokojuje svou záhadou lidi. A tak se celá skupina lidí pustí do odhalování toho dávného děje. Bez výsledku: lidé stojí před něčím neřešitelným a nepoznatelným, aby posléze pochopili, že jediná pomoc je v zapomenutí.“ Šalda, když takto usuzoval, mluvil ve smyslu tendence, která se silně uplatňovala v próze mezi oběma světovými válkami — činit románový děj prostředkem noetického rozboru, nástrojem k řešení otázky, do jaké míry a jakými prostředky může člověk poznávat skutečnost, o které nemá přímých svědectví. V svém románě „Povětroň“, vzniklém ovšem až v polovině let třicátých, podal Karel Čapek vzornou ukázkou takového „hledání děje“. I když nemůžeme zásadně popřít prvky této metody v Hrdelní při, je přece jen tato metoda Vančurovi značně cizí.

Šalda, který vedle toho připouštěl ještě i výklad další, záležející „ve vystižení kolektivního osudu celé skupiny lidí, hnané k určitému cíli“, podotýká ke všem těmto výkladům zároveň, že „jako každá dobrá věc básnická připouští i Vančurův román několikero interpretací“. Měl pravdu. Sluší jen dodat, že tyto mnohonásobné možnosti výkladu nejsou dány tím, že by se v Hrdelní při křížilo několik filosofických teorií nebo uměleckých metod, ale tím, že básník neusiluje spoutat život apriorní teorií žádnou.

Osoby, které v románě uvádí, nejednají zpravidla zrovna důsledně a ani o to neusilují. Jsou příliš zdraví a neposední, aby v svých činech nepřeháněli jednou tím, podruhé jiným směrem a aby jednali stále

v stejném směru. Citovali jsme už, co o nich praví vypravěč, který je sám jedním z nich: „Nikdo z nich nemá jasnou hlavu. Bývají přístupni důvodům lásky a jsou náchylni ke rvačkám.“ Povahy tohoto druhu jsou ovšem sotva uzpůsobeny k tomu, aby se jejich nositelé stali ztělesněním nějaké filosofické teorie. Jsou prostě v nejvlastnějším slova smyslu živí.

Vedle neposednosti, nedůslednosti a sklonu ke rvačkám mají ovšem ještě jednu výraznou vlastnost: jsou družní, druh s druhem cítí a druh druhu pomáhá. Výrazem této jejich družnosti je i vzájemný jejich vztah v kompozici románu. Není tu totiž ojedinelých hlavních osob, dalo by se říci, že je tu „hlavní osobou“ celá skupina postav: Skočdopole, Vyplampán, Zaza-boucha a vypravěč, kteří nesou děj rukou společnou a nerozdílnou. Nikdo z nich se vlastně nikdy nevy-skytuje sám: buď jsou spolu v hospodě u Nezkuše-ného pisklete, nebo se procházejí po lese, nebo jsou návštěvou na statku bratří Půlpytlů, nebo konečně jsou shromážděni, aby s úzkostí očekávali zprávy o zdravotním stavu Skočdopolovy snachy, jež kolísá mezi životem a smrtí. Na to myslil Šalda, když mluvil o „skupině lidí hnané k určitému cíli“. Nejsou však hnáni fatalitou ani ničím jiným, jinak by v závěreč-ných slovech románu Skočdopole, soudce a hlavní iniciátor detektivní episydy, nebyl oslovován takto: „I vy nosáci, zbojníku a chlape s dlouhým jazykem, co jste se nás už natrápil. Ale konec konců, víte-li pak, že je to neviňátko a že se pere jen tak z ra-dosti?“ Životnost a optimismus hlavní skupiny osob jsou tak nakažlivé, že jejich vliv vysvobodí z kletby vzpomínání na nevysvětlenou smrt Evy Půlpytlové

i jejího manžela a švagra. Není na konci románu zoufalství, není, jak soudí Šalda, „hlubšího ještě zapadnutí do vulgární živočišnosti“. Román vyznívá radostnou oslavou toho, že se bratři Půlpytlové vracejí z končin beznaděje do života.

Dnes víme, jak se Vančura vyvíjel dál. Známe jen vrcholné dílo, kterým ve chvíli největšího nebezpečí vyzýval k boji za národní svobodu, „Obrazy z dějin národa českého“. V prvním díle Obrazů pak nacházíme vyprávění o Kosmovi, v kterém Vančura s hlubokou úctou a láskou kreslí postavu nejstaršího českého dějepisce. Není třeba příliš hlubokého rozboru, abychom poznali, že Kosmas, jeho přítel probošt Šebíř a magister Bruno jsou jen dotvoření skupiny přátel z Hrdelní pře. Dokonce i paní Skočdopolová ožívá tu v Kosmově ženě Božetěše. Kosmas a Bruno jsou stejně hřmotní a vznětliví jako Skočdopole a Zazaboucha; Vyplampán, vysloužilý učitel, nemá tak příliš daleko k Brunovi, Božetěcha se stejně ráda hádá jako paní Skočdopolová. A všichni mají rádi dobré jídlo i dobré víno. Jsou ovšem ve srovnání s hrdiny Hrdelní pře zvětšeni, monumentalisováni. Zejména se však u nich objevuje společný nový rys, vlastnost, kterou nazýváme vlastenectvím. Kosmas píše svou kroniku, Šebíř by chtěl v ní mít děje kláštera sázavského a slovanské bohoslužby, Bruno se Kosmovu spisu prostě obdivuje, Božetěcha je na něj hrdá. Vančura tedy své postavy z Hrdelní pře v Obrazech z dějin národa českého dotvořil do jejich pravé podoby.

Nezměnil však jejich podstatu a odhalil tím bezděky i nejvlastnější smysl Hrdelní pře. Životnost a nebojácnost, kterou u svých postav Vančura v Hrdel-

ní při tak vyzdvihoval, není daleko jen pouhá „vulgární živočišnost“. Ve chvíli, kdy Vančura Hrdelní při psal, počínal se již i u nás uplatňovat fašismus, buržoasie koncentrovala své síly a pokoušela se o vládu „silné ruky“. Proti této politice odbourávání demokratických práv rostl však odpor lidových mas, jenž vyvrcholil dovršením bolševisace KSČ na V. sjezdu strany. Hrdelní pře na první pohled stojí stranou celé této problematiky; ne však ve skutečnosti. Spisovatel dobře ví, že se schyluje k rozhodujícím proměnám; svědčí o tom následující útržek z hovoru: „Byl to“ — praví se o jedné z vedlejších osob, advokátu Talafousovi — „hýsek a není leč měšťák.“ — „To je dobré, to se vám povedlo, copak si myslíte, že jsme něco jiného?“ praví jiná z osob. — „My,“ odpověděl Skočdopole, „jsme měšťáci chlapáctí. My jsme darmojedi, břichopásci, holkáři, výtržníci, pijáci, žvanilové a smíškové. Jsme staří a scípnete na svoje chyby. To je spravedlivé. Odpusťme Vypplampánovi, že se dočista nevydařil, a můžeme říci, že nikdo z nás není tichošlápek. Pijte! Každému z nás hrají chvíli. V kteréši noční hodině počíná novovek, jenž se k nám obrátí zády. Hrome, chtěl bych být při té slávě, až se začne ve světě poklízet. Chtěl bych být při tom, třeba s připálenými vousy.“

Nezapomeňme, že tu mluví osoba románu, ne spisovatel. I když je to osoba kladná, říká sama o sobě „my jsme měšťáci chlapáctí“. To ovšem neříká jménem autorovým. Vančura však neklade důraz na osobu, ale na ty vlastnosti, které mají přežít, ba které se mají ještě více rozvinout, až bude svět svobodný. Skočdopole se vyjadřuje slovy přehnanými, jak už

to patří k jeho povaze. „Darmojeři, břichopásci, holkáři, výtržníci, pijáci, žvanilové a smíškové“, kteří se vyskytují v jeho řeči, ukázali se v ději románu lidmi nezdolné životnosti a laskavé družnosti. Nebylo ve chvíli, kdy vznikala Hrdelní pře, ještě příliš jasně vidět dopředu. Ale postavy, které Vančura v tomto románě vytvořil, byly s to posilovat v čtenářích pocit svobodných lidí ve chvíli, kdy fašismus počínal již i u nás své první pokusy o lámání lidské důstojnosti terorem. I dnes ještě, ba snad právě dnes vycitujeme z Hrdelní pře hodnotu nebojácného smíchu, nespoutaného veselí radosti ze života a laskavého vztahu k lidem — vlastnosti, tak řečeno, zásadně protifašistické.

Když Hrdelní pře vyšla, nemluvílo se, jak jsme mohli výše seznat, příliš o jejím humoru — tehdy byli čtenáři i kritika nakloněni spíš hledat v ní hlubokomyslné tajemství. A přece už počínaje jmény má kniha velmi zřetelné humoristické zabarvení. Což ta jména jako Zazaboucha, Vyplampán a v jejich společnosti i Skočdopole to nenaznačují dost jasně? A hovory i činy osob se stále udržují na samotné hranici komična; někdy ji velmi zřetelně překračují do komičnosti jednoznačné, tak na př. Vyplampán, vysloužilý gymnasijský učitel, když líčí svůj „přerod“ při přechodu od Rakouska do předmnichovské republiky: „Eh, jaké štěstí, že nám převrat nepodřezal krky. Nebýt hrdinného odboje, nikdy bych byl nepoznal, že jsem smýšlel, jak jsem smýšlel. Krátce, zůstalo by utajeno, jak jsem se zapíral.“ Přesto nelze ovšem Hrdelní pře označit jako dílo převážně humoristické. Humor však posiluje mnohoznačnost tohoto

díla, vyznačujícího se bohatou různotvorností vztahů ke skutečnosti.

Rozbor této různotvornosti není však ještě vyčerpán. Je ještě třeba vzpomenout toho, že Hrdelní pře má také druhý název; jmenuje se totiž „Hrdelní pře anebo Přísloví“. Již v názvu vyznačuje tedy autor, že přísloví nejsou jen tak podřadným formálním znakem knihy. Hrdelní pře se příslovími jen hemží. Bývají někdy až nakupena do jediného chumlu. Pravíme-li přísloví, zahrnujeme do toho i pořekadla — obrazná rčení vzatá z lidové tradice, jež spíše než poučení slouží tomu, aby určité jednání nejen vyjádřila, ale zároveň i hodnotila.

Přísloví a pořekadla, vzatá z lidové tradice, tedy prostupují Hrdelní pře. Jako by jimi do knihy zavazovaly dávné doby české literatury, kdy hovory osob v románech a povídkách bývaly s oblibou proplétány příslovími. Toho si na Hrdelní pře všimla už soudobá kritika a někteří kritikové přímo vyslovovali ve spojení s Hrdelní pře jméno A. V. Šmilovského, jenž také přísloví v svých prózách hojně užíval. Srovnání nesmí ovšem daleko být bráno doslovně. Nejenže, jak jsme už viděli, má Hrdelní pře hodně všelijakých složek — tak na př. prvky detektivní novely — o kterých nemůže být u Šmilovského ani řeč, ale také užívá Vančura přísloví docela jinak, než jich užíval Šmilovský, vyznačující se v příslovích i jinak sklonem k poučnosti.

O způsobu, jakým Vančura přísloví a pořekadel v své knize užil, bude ještě řeč. Nejdříve však je třeba připomenout, že přísloví, jakožto součást lidové slovesnosti, jsou jen jedním z četných a těsných svazků, které Vančurovy romány i povídky pojí s lidovým

způsobem myšlení a vyjadřování. Často se ve Vančurových prózách mihne narážka na lidovou píseň, verš nebo slovní obrat z ní. Podíl lidového způsobu vyjadřování na Vančurově slohu je charakteristický; všude, kde šlo o „hranaté, pádné a nejkratší spojení pojmů“, Vančura cítil vztah přímo rodný k lidovému obraznému vyjádření. On to byl, kdo v nakladatelství Družstevní práce, jehož byl literárním poradcem, prosazoval a prosadil povídkové knihy J. Š. Kubína právě pro jejich lidovost. A je známo, že poslední díla Vančurova, několik povídek uveřejněných v Panoramě Družstevní práce, i komedie Josefina se naplno daly směrem příklonu k lidovému vyjadřování.

Lze přímo říci, že neuvědomujeme-li si důležitý prvek lidovosti ve Vančurově umělecké tvorbě, zůstává nám celé jeho dílo nejasným. A nyní k otázce přísloví. Nutno podotknout, že Vančurův zájem o přísloví nebyl nikterak jen povrchní. Svědčí o tom už okolnost, že v knihovně Vančurově stály dva foliové svazky Flajšhansových Českých — vlastně staročeských — přísloví. A ne jen náhodou, neboť Vančurova stálá knihovna se skládala ne ze všech knih, které kdy koupil nebo dostal, ale jen z takových, ke kterým měl trvalý vztah. Četl velmi mnoho, ale vzdával se velmi snadno knih, které stály za jediné přečtení — ty prostě rozdával. Flajšhansova Česká přísloví bylo však jedno z děl, která ve Vančurově knihovně setrvala vedle na př. Zbraslavské kroniky. To je ovšem zevní okolnost, ale charakteristická. Vezmeme-li do ruky Hrdelní při a ověřujeme si původ přísloví, která se v ní vyskytují — a jsou nejen mnohá, nýbrž i velmi rozmanitá a z největší části málo známá — shledáme,

že snad většina z nich byla vzata z knihy Flajšhansovy, ne však příležitostně, při povrchním listování. Vančura si ve Flajšhansově knize zřejmě listoval často a podrobně, takže bohatství v ní shromážděné opravdu zažil. Při srovnávání Hrdelní pře s Flajšhansovými Českými příslovími shledáváme totiž často, že Vančura přísloví odtud vzatá zcela nenuceně kombinoval nebo obměňoval, asi tak, jako činili lidé v době, kdy přísloví byla ještě plně živá, kdy vznikala a větvila se.

Přísloví byla ostatně blízká samému principu Vančurova slohu. Flajšhansovu knihu (a patrně i jiné sbírky českých přísloví) četl Vančura jako básník, kterému se pod rukama mrtvý, už z užívání vyšlý materiál měnil v živou poesii, asi takovým způsobem, jak sám vylíčil po prolistování Trávníčkova slovníku: „Zaklepeme-li prstem na hřbet slovníku, změní se velikolepé osamocení významové a přemnohé z těch slovíček se vztáhne k nějaké souvislosti. Nejčastěji nás vede od slova k slovu (či od slova k příběhu) paměť, zkušenost, zvyk sdružovat pojmy, vzlet, ironie, potřeba reagovati, sklon k literárním tvarům, účelnost, neúčelnost, rozmar. Je tedy jisto, že významy neleží ve svých slovníkových pelíšcích v klidu, ale že směřují k slovesné akci, k soudům a k ději. Krátce: slova mívají epický potenciál a jedno více a druhé méně se jen jen třese zazníti v svém příběhu.“

Vančura zkrátka čta a prožívaje jako básník přísloví a pořekadla, si uvědomil, že původní určení těchto vět obrazných obrátů není jen působit v řeči jako poučný citát silný autoritou tradice a zkušenosti, nýbrž být mluvčím po ruce jako živá zásoba, aby jimi jednou chválil, jindy káral, jindy zas demaskoval lež

nebo záludnost, jindy napověděl, co nechce říci naplno, nebo poukázal pomocí obdoby k následku, jaký bude mít jistý čin nebo jisté slovo.

Příslloví nebo pořekadlo nejsou jenom a nebyly svým původcům jen k tomu, aby poučovaly, ale také k tomu, aby útočily nebo těšily; je ostatně nemožné charakterisovat v jediné větě všechny odstíny účínů, které mohou mít. K tomu, aby takto působily, je ovšem zapotřebí, aby byly součástí proudu živé řeči, jež opět je průvodním zjevem akce nebo i akcí samou, a aby nebyly pocíťovány jen jako citáty do řeči vkládané nebo dokonce jen jako tematicky či jinak uspořádaný mrtvý materiál sbírek.

A to pochopil Vančura mnohem jasnovidněji než folklorističtí odborníci. Z těch jediný, ale zato opravdu pronikavě, ač dlouhá desetiletí před Vančurou, všiml si vztahu přísloví k souvislé řeči ruský sběratel V. Dař již začátkem šedesátých let minulého století, kdy vydal svou sbírku „Příslloví ruského lidu“ s objevným úvodem. Nebude na škodu poznat aspoň letmo jeho názor na přísloví. Pomůže nám totiž pochopit lépe i způsob, jakým užívá přísloví Vančura. Může se ovšem zdát divné, že u nás teprve koncem druhého desetiletí dvacátého století si uvědomuje básník (a ne folklorista) to, k čemu se ruský badatel dopracoval už v šedesátých letech století devatenáctého. Nesmíme však zapomínat, že území Sovětského svazu je podnes klasickou zemí přísloví opravdu živého — stačí jen vzpomenout, jak důležitá úloha připadá často příslovím v řečech sovětských státníků, jak se pomocí přísloví v nich demaskuje, kritizuje nebo naznačuje tam, kde situace nedovoluje označení přímé.

Vraťme se však k samotné sbírce Dařově. Už její proverbiální motto je pro nás zajímavé: „Přísloví nepodléhá soudnímu řízení.“ Dař si byl zcela jasně vědom toho, že přísloví může sloužit kritice nebo útoku; řekl to vlastní řečí přísloví samých, citáty z jejich bohatství: „Na přísloví, stejně jako na šaška, není soudu.“ — „Přísloví nelze uniknout.“ — „Přísloví se říká, tak jako se koštětem mete.“ — „I na tvou čest se najde přísloví.“ Dařovi je však jasné i to, že o užití přísloví musí rozhodnout to, za jaké situace a vůči komu ho bylo užito; to také rozhoduje o jeho aktuálním významu: „Ne každého přísloví je vhodné užití vůči každému.“ — „Některé přísloví se nehodí pro Ivana Petroviče.“ — Dař si byl velmi zřetelně vědom toho, že „přísloví vznikají v běhu denního života a jejich užívání je krajně mnohotvárné“; o pořekadle pak říká, že je toliko „součástí okolní přímé řeči, že neodpovídá, nýbrž mnohdy jen naráží na věci konvenčně, avšak zcela jasně“.

Výroky Dařovy a jeho citáty ruských přísloví nám osvětlí, přečteme-li je pozorně, Vančurovu Hrdelní při zcela neočekávaně, ale pravdivě. Rozmluvy osob Hrdelní pře nám oživnou před očima. Přísloví rozehraji celou schopnost své významové proměnlivosti a zapadnou do okolního textu jako jeho součást. Vždyť je u Vančury dokonce leckdy dosti nesnadné rozhodnout, je-li některé přísloví lidové nebo umělé, básníkem vytvořené, ovšem v mezích lidové tradice.

Ostatně přísloví a pořekadla zapadají do Vančurova textu, jak již řečeno, i svou povahou. Sbližuje je s ním už to, že odpovídají Vančurovu sklonu ke slohu opisnému. Řekne-li Vančurův vypravěč příslovími: „Das

ví, v jaké vodě mne baba koupala, ale jakkoli se říká, že pes neštěká pro ves, ale pro sebe, dám si pozor a koupím pod pachole slušného koně“, a řekne-li hned nato svými vlastními slovy: „Jen zvesela, chasníku! Nic nezklekej a nezkačkej, a pokud stačí tvá hubená mysl, buď obšírný a jasný“, — je to jen dvojí opisné vyjádření téže prosté myšlenky: Není jisté, dovedu-li, ale přece se aspoň pokusím vyprávět lépe než dosud.

Ani způsob, kterým Vančura tvoří svá obrazná vyjádření, není příliš dalek způsobu, jakým jsou vytvářeny obrazy v lidových příslovích a pořekadlech. I přísloví i Vančura vyhledávají totiž značné rozpětí mezi obrazem a věcí jím označenou. Když pořekadlo řekne: „Komáry cedili, velbloudy požírali“ (Komenský) za tím účelem, aby upozornilo na rozdíl mezi nepatrnostmi a věcmi důležitými, není tu vzdálenost mezi věcí a obrazem menší, než řekne-li se v Marketě Lazarové o smrti: „Toť převozník, toť hřebec, který mne unáší ke shledání.“ V obou případech musí čtenář překonat vzdálenost od úzce konkrétní situace, která má být naznačena, k obecnému pojmu (nepatrnost, věc důležitá; smrt) a dále ještě k zobrazujícímu konkrétnímu (komáři, velbloudi; převozník, hřebec). A řekne-li konečně Vančurova osoba v Hrdelní při: „Vaše řemeslo, soudce, vás nabralo na rohy,“ ocitá se už na samém rozhraní své vlastní poetiky a poetiky lidových přísloví.

Nadměrné užívání přísloví zapadá tedy plně do Vančurova slohu a zvyšuje pocit barvitě rozmanitosti daný už mnohostranností a mnohovýznamností obsahu.

Přísloví v Hrdelní při nejsou mrtvé průpovědky,

které by působily dojmem uschlých květin založených mezi listy knihy, ale živé náznaky a narážky, jednou zlomyslné, jindy laskající, někdy radostné, někdy resignující, které pomáhají podstatným podílem vytvářet proud usměvavé a přitom nebojácné lidskosti, jenž probíhá jejími řádkami.

Hrdelní pře není — přes svůj nepřilíš velký rozsah — málo významným článkem v celku Vančurova díla. Je do té míry rozmanitá, že se k ní lze blížit z několika stran. To však, co tvoří její základní smysl, rýsuje se přesto jasně a zřetelně: oslava života, radosti z něho a lidské družnosti. Vančura cítil, že těchto vlastností budou lidé u nás a po celém světě brzy zvýšenou měrou potřebovat. Sám se nelekl toho, co přijde dříve, než „se začne ve světě poklízet“. O tom, do jaké míry tato kniha zdánlivě idylická, jejímiž hrdiny jsou „chlapáctí měšťáci“, znamená pro Vančuru přípravu k nastávajícímu boji, svědčí příbuznost postav Hrdelní pře s Kosmou a jeho přáteli z Obrazů z dějin národa českého. Pro to pro všechno má nám Hrdelní pře i dnes co říci — snad dokonce ještě více než ve chvíli svého vzniku, neboť žijeme v době, kdy ideál svobody a lidské družnosti zvítězil již u nás a počíná po celém světě udávat směr lidských dějin.

J a n M u k a ř o v s k ý